

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/27.203732>**Валентина МІШЕДЧЕНКО,***orcid.org/0000-0003-1678-0729,**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри педагогіки і психології початкової освіти**Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка**(Глухів, Сумська область, Україна) v.mishedchenko@gmail.com*

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ЗАСОБАМИ РІЗНИХ ВИДІВ МУЗИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У процесі багатогранного музикування значне місце відводиться музично-творчій діяльності, яка стимулює активність учнів, сприяє розвитку їхніх музичних здібностей. Творчість пов'язана із самостійними діями, змінням оперувати знаннями, застосовувати їх на практиці. Творчий розвиток особистості внаслідок своєї складності й унікальності потребує найбільшої педагогічної турботи, особливо коли йдеться про молодших школярів.

Розвиткові творчих здібностей молодших школярів, активізації їхньої уваги, мовлення, емоцій, яви сприяють такі педагогічні умови: добір різноманітного та цікавого для дітей навчального матеріалу; використання художньо-ігрових методів і прийомів у процесі хорового співу, слухання музики, вивчення музичної грамоти (вірші, казки, загадки, інсценування пісень і казок); створення на уроках неформальної, доброзичливої атмосфери, шанобливе ставлення до кожної дитини.

Особливу увагу слід приділяти накопиченню музичних і позамузичних вражень, що повинні здійснюватися в найрізноманітніших формах роботи: на уроках, концертах, під час відвідування виставок, у спілкуванні з природою. Варто використовувати різну класичну сучасну та народну музику. Процесом накопичування вражень доцільно керувати, оскільки враження учні одержують із різних джерел, які не завжди є педагогічно цінними. Тому необхідно звертатися до найкращих зразків мистецтва.

Практика музичного виховання показує, що діти здатні до продуктивної творчості, в якій проявляються ті чи інші здібності, нахили та інтереси. Таким чином, творча діяльність здатна впливати на особистість дитини.

Творчість – це не окремий розділ уроку. Творчі вправи повинні органічно вливатися у процес навчання, пов'язувати всі розділи уроку. Оцінка творчої діяльності учнів виступає як стимул до творчості. Карати за невиконане творче завдання не можна, бо можна відбити бажання працювати. Л. Толстой наголошував, що, якщо учень не навчився у школі сам творити, то і в житті він лише наслідуватиме.

Ключові слова: *музика, урок музики, творча діяльність, дитяча творчість, молодші школярі.*

Valentyna MISHEDCHENKO,*Candidate of Pedagogical Sciences,**Assistant Professor of the Department of Psychology and Pedagogics**of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University**(Hlukhiv, Sumy region, Ukraine) v.mishedchenko@gmail.com*

DEVELOPING OF CREATIVE ABILITIES OF PUPILS BY DIFFERENT TYPES OF MUSICAL ACTIVITY

In the musical process, significant role is given to musical creative activity, which stimulates the activity of pupils, improves the development of their musical abilities. Creativity is connected with independent actions, with the ability to operate knowledge, to apply it in practice. The creative development of personality, due to its complexity and uniqueness, requires the greatest pedagogical care, especially when it comes to primary pupils.

To development of creative abilities of primary pupils, activation of their attention, speech, emotions, imagination contribute the following pedagogical conditions: selection of various and interesting for children educational material; the use of artistic and playing methods and techniques in the process of choral singing, listening to music, studying musical literacy (poems, fairy tales, riddles, role-playing of songs and tales); creating an informal, welcoming atmosphere in class, respect to every child.

Particular attention should be paid to the accumulation of musical and extramusical impressions, which must be carried out in various forms of work: at lessons, concerts, visiting exhibitions, while communication with nature. It is worth using different classical contemporary and folk music. It is advisable to manage the process of accumulation of impressions, since the pupils' impressions are obtained from different sources, which are not always pedagogically valuable. Therefore, it is necessary to refer to the best examples of art.

The practice of musical education shows that children are capable of productive creativity, in which certain abilities of the child, his skills and interests are manifested. Thus, creative activity is able to influence the child's personality.

Creativity is not a separate section of the lesson. Creative exercises should flow organically into the learning process, linking all sections of the lesson. Assessment of pupils' creative activity serves as an impetus for creativity. It is impossible to punish for an unfulfilled creative task because it is possible to take away the desire to work. L. Tolstoy emphasized that if a pupil has not learned to create at school, then he will also only follow and imitate in his life.

Key words: *music, music lesson, creative activities, children's creativity, pupils of primary school.*

Постановка проблеми. Музика є одним із наймогутніших засобів виховання, що надає естетичного забарвлення всьому духовному життю людини. Спілкування дитини з музикою стимулює процес внутрішнього самовдосконалення. Тому саме в музичній діяльності дитина має можливість найкраще реалізувати притаманну їй потребу в самовираженні.

Прояв творчості характерний для дитини з найбільш раннього віку, оскільки творчість – норма дитячого розвитку. Реалізація творчих здібностей учнів робить багатшим і змістовнішим їхнє життя.

У системі музичного виховання школярів особливе місце займає творчий розвиток, виховання їхніх музичних смаків у процесі навчання у школі. Тільки те, що самостійно придумано, стає ідейною переконаністю людини, служить справі формування особистості, міцно входить у комплекс професійно значущих знань, умінь і навичок.

Аналіз досліджень. У працях Л. Архангельського, Л. Виготського, Д. Ельконіна, А. Леонтьєва, В. Остроменської та ін. визначені теоретичні основи процесу формування творчих здібностей учнів. С. Рубінштейн характеризує творчість як діяльність, яка створює щось нове, оригінальне, що входить не тільки в історію розвитку самого творця, але й в історію розвитку науки та мистецтва (Рубінштейн, 1973).

У музичному навчанні й вихованні творчість відображена у працях педагогів-музикантів, які розглядають її як метод загального музичного виховання (Б. Асаф'єв), розвиток музично-творчих навичок (Б. Теплов), вплив творчості на музичний розвиток дітей (О. Апраксіна) та ін.

Розгляду проблем музичного виховання, впливу музичного мистецтва на розвиток особистості, розвитку її творчих здібностей присвячена значна кількість праць у різних галузях музичної педагогіки науковців О. Апраксіної, Н. Ветлугіної, Л. Дмитрієвої, Д. Кабалевського, Л. Масол, О. Ростовського, Л. Хлебникової та ін.

Аналіз наукових праць показує, що у змісті навчальних програм музична творчість представлена недостатньо, відсутня єдина методика формування й розвитку музично-творчих здібностей учнів, їх устремління до музично-творчої діяльності.

Мета статті – визначити ефективні шляхи реалізації творчих здібностей молодших школярів засобами різних видів музичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Одне з найважливіших завдань уроків музики – активізувати учнів, забезпечити їхній музично-творчий розвиток. У процесі багатогранного музикування

значне місце відводиться музично-творчій діяльності, яка стимулює активність учнів, сприяє розвитку їхніх музичних здібностей.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «здібність» характеризується кількома значеннями: 1) природний нахил до чого-небудь; 2) властивість, особливість, що виявляється в умінні робити, здійснювати що-небудь (Великий тлумачний словник, 2004: 361). Важливою умовою подальшого повноцінного розвитку здібностей особистості є її становлення як творчої індивідуальності ще у шкільному віці.

Творчу діяльність можна розглядати як міру гармонійного розвитку особистості, що створює необхідні передумови для її самореалізації.

Дитяча творчість необхідна дітям для їхнього розвитку. Ще у 20-ті рр. Б. Асаф'єв писав про необхідність виховувати творчий тип мислення, застосовуючи елементи творчої діяльності. Він підкреслював, що кожний, хто хоч трохи відчув у мистецтві радість творчості, зможе сприймати й цінувати усе хороше.

Творчий процес тренує та розвиває пам'ять, мислення, активність, спостережливість, цілеспрямованість, логіку. Творчість пов'язана із самостійними діями, з умінням оперувати знаннями, застосовувати їх на практиці. Усе, що творчо засвоїв учень, стає міцним надбанням, життя дитини збагачується новими почуттями.

Формування творчих здібностей відбувається тільки шляхом включення у відповідну діяльність. Творча самостійність учнів на уроках музики плідно розвивається у таких видах діяльності: під час вироблення суджень про музику; у процесі виконання музичних творів: хорового співу, у музичних іграх, гри на музичних інструментах, рухах під музику; у власне творчій діяльності учнів.

Музично-творчі вправи на уроках музики не переслідують мети підготувати композиторів. Головне, що відбувається процес залучення учнів до музики, пробудження віри в себе, тренування уваги, пам'яті.

Психолог Б. Теплов вважав, що раннє залучення дітей до творчої діяльності корисне для їхнього загального художнього розвитку й відповідає потребам і можливостям. Створюючи найпростіші мелодії, діти відкривають для себе світ, охоче навчаються. Систематичні заняття творчістю підвищують музикальність учнів, допомагають їм краще виконувати професійну музику. Вправи розвивають і збагачують духовний світ учнів.

У навчально-виховній роботі доцільно використовувати, по-перше, творчі завдання, які сприяють розвитку ритмічного відчуття, ладового, звуковисотного й інтонаційного слуху, художньо-образних уявлень у процесі гри на дитячих музичних інструментах, виконавських здібностей; по-друге, творчі завдання художньо-естетичної спрямованості, виконання яких впливає на формування й розвиток якостей і властивостей творчої особистості, а саме: художнього сприймання, уяви, оригінального, асоціативного мислення, емоційно-почуттєвої сфери.

Слід підкреслити, що розвиток творчої особистості, її якостей та індивідуальних особливостей має здійснюватися на основі інтенсивного оволодіння знаннями, уміннями й навичками, щоб одне сприяло інтенсифікації другого. Тільки наділивши учнів певним мінімумом загально-професійних знань, можна говорити про самостійне створення учнями різноманітних, оригінальних, творчих продуктів. Тому в навчальному процесі вчителю необхідно використовувати як творчі завдання, так і репродуктивні.

Часто учень, пасивний на уроках, із піднесенням сприймає завдання скласти мелодію. Вводити елементи імпровізації необхідно якомога раніше, з першого уроку в 1 класі. Перший урок із першокласниками краще почати не з перевірки музичних даних і не з переклички, а зі співу нескладної пісеньки. Коли діти поспівали, провели гру під музику, вчитель може «згадати», що учні ще не знайомилися. Тоді вчитель співає запитання: «Як тебе звуть?» і пропонує учням проспівати своє ім'я та відповісти на питання, співаючи. Якщо хтось із дітей промовчить – не біда.

На наступному уроці вчитель пропонує скласти закінчення до віршика, заспівати відповідь на мелодію-питання. Імпровізувати зручно на невеликому віршованому тексті, запропонувавши класу 2–3 вірші на вибір. Вірш зумовлює ритм і форму мелодії. Він має бути співучим, образним, цікавим за змістом. Наприклад: «У нашої берізки білая кориця, вичесані кіски – любо подивиться».

Створюючи найпростіші мелодії, діти відкривають для себе світ, охоче навчаються. Систематичні заняття творчістю підвищують загальну музикальність учнів, допомагають їм краще виконувати професійну музику.

З метою удосконалення музично-творчого розвитку молодших школярів можна використовувати загадки. Над музичними загадками учитель працює так: імпровізує мелодію та співає її з усім класом; спільно з учнями добирає музичні інструменти, які підходять для втілення того чи іншого

персонажа; інсценує кожну загадку (з допомогою дитячого «оркестру»); проводить конкурс на кращих виконавців.

Дуже важливо, щоб пісні, котрі вчитель пропонує розучити, подобалися дітям. Після того, як учитель вивчив пісню з дітьми, її інсценують. Інший варіант виконання – спів із відповідними рухами (кожен «входить у роль»).

Після вивчення пісні А. Філіпенка «Через міст» школярам можна запропонувати завдання: драматизувати музичний твір розвивального змісту, драматизація якого вимагає від учнів розвитку сюжету, встановлення певних взаємин між персонажами, розподілу ролей. Вивчену пісню «Берізонька» (муз. А. Філіпенко, сл. Т. Волгіної) можна виконати з рухами відповідно до характеру музики та змісту літературного тексту.

Після розучування пісень можна дати завдання «намалювати» музику (пісню). Так, у першому класі після вивчення «Калинової пісні» В. Верменича запропонувати намалювати «калину веселу, калину червону». Часто діти малюють вдома ілюстрації до створеної самостійно пісеньки. Такий малюнок допомагає дитині конкретніше уявити образ майбутньої імпровізації. Кращі малюнки можна відібрати та зробити виставку у класі музики.

Прослухавши музичні твори «Пташка» Е. Гріга, «Ведмідь» В. Ребікова, діти можуть відтворити за допомогою музично-ритмічних рухів образи пташки й ведмеда, зображених у музиці.

Захоплюючим для дітей є процес створення імпровізацій, що використовують елементи інсценізації. Вони менш поширені, бо вимагають від учителя уважної підготовки: підбору необхідного матеріалу, врахування можливостей класу, кожного учня. Це імпровізація у ролях казок, сценок, байок. У вигляді початкових вправ можна використовувати елементи творчих рольових ігор типу «музична розмова», гра «запитання – відповідь». Діти самі із задоволенням придумують текст.

Роботу над імпровізацією музичних казок доцільно починати в середині першої чверті першого класу. Можна взяти гру-казку «Колобок». Спочатку створюємо пісеньку Колобка, звертаємо увагу на те, що співав Колобок, коли котився лісовою доріжкою. Учні пригадують: він радів, що втік і його не з'їли звірі; хвалився, який він гарний, смачний; дивувався, як чудово навкруги. Діти співають свої варіанти пісеньки. Відбирається найкращий і так створюються поступово пісні для інших героїв казки. Фінал казки можна змінити – на допомогу Колобку приходять діти (яким не вистачило ролей у казці). Казка закінчується

веселою хоровою піснею або танцем. Музику до танцю пропонує вчитель, а рухи діти придумують самі. Таку музичну казку діти створюють на кількох уроках. Можна приготувати костюми, запросити гостей і показати музичну казку-виставу.

Крім вокальної, імпровізація може бути інструментальна. Освоївши на дитячому музичному інструменті 2–3 звуки чи навіть один звук, можна імпровізувати короткі власні мелодії. Учитель звертає увагу на необхідність логічної побудови мелодичної та ритмічної фрази: для колискової пісні мелодія має бути плавною, зі спокійним ритмом, не дуже швидка, а для танцю мелодія матиме інший характер.

Для розвитку художньо-образних уявлень і виконавських здібностей у процесі гри на дитячих музичних інструментах доцільні такі творчі завдання:

1. Проілюструвати оповідання, вірш або маленьку історію музично-шумовим супроводом, що містив би певний ритмічний малюнок.

2. Створити «ключ птахів», звукові сигнали (наприклад, машин або цокання годинників), які утворюють характерну інтонацію.

Вказане завдання можна запропонувати у процесі вивчення теми «Інтонація», що допоможе учням розуміти, які інтонації зображують різноманітні звуки, шуми, явища навколишнього світу, які – виражають настрій, почуття й думки людини.

З самого початку занять необхідно залучати дітей до того, щоб вони самі робили висновки, зауваження, порівнювали мелодії своїх товаришів. Учитель повинен похвалити, заохотити сміливість творення першої мелодії учня, який раніше відмовчувався.

Оскільки молодший вік є періодом найінтенсивнішого розвитку творчої активності дітей, то й педагогічне керівництво творчим процесом не слід відкладати на потім, коли дитина отримає теоретичні відомості, бо з віком творча активність знижується.

У міру набуття нових знань і навичок розширюються можливості пов'язувати творчі завдання з музичною грамотою. Творчі завдання допомагають закріпити знання про висоту і тривалість звуків, темп, динаміку, розмір тощо.

Для закріплення знань про сильні та слабкі долі, дводольні й тридольні такти можна використати порівняння віршованих текстів, запропонувавши школярам визначити їхню метроритмічну структуру. Наприклад: *«Знають навіть всі малята: скоро в нас веселе свято»; «Сонечко світить, співають пташки, будем в садку працювати залюбки».*

Бажано на основі різних текстів виконати творче завдання – ритмізувати та мелодизувати їх.

Для розвитку ритмічного відчуття можна використовувати такі творчі завдання:

1. Створити ритмічну відповідь на ритмічне запитання вчителя. Учні діляться на пари, в яких один починає плескати, а інший продовжує.

2. У процесі вивчення теми «Три типи музики – пісня, танець, марш» (2 клас) діти можуть створити ритм, схожий на марш (під нього можна крокувати), на танець, наприклад, вальс або польку (можна танцювати), на пісню – колискову.

3. Гра «Відгадай пісню» за ритмом. Спочатку вчитель плескає ритмічний малюнок знайомої пісеньки, а учні відгадують. Потім на місце вчителя стає хто-небудь з учнів.

4. Імпровізація ритмічного акомпанементу (ритмічного вступу) до музики (пісні).

Коли учні впораються з цим завданням, вони можуть вибрати музичний інструмент, який підходив би за настроєм і характером до пісні, й акомпанувати на цьому інструменті.

Для розвитку ладового, звуковисотного й інтонаційного слуху можна рекомендувати такі творчі справи:

1. Створити мелодію імені (кожен учень до свого імені добирає мелодію).

2. Гра «Музична казка» (учні придумують інтонації, звуки, які можна було почути у лісі, а також героїв казок, із котрими можна було зустрітись під час музичної «мандрівки»).

3. Передати в інтонації різні почуття: сум, радість, упевненість, спокій та ін. За бажанням учень може співати зі словами, які він придумав сам.

Власна дитяча творчість, навіть найпростіша, власні дитячі знахідки, навіть найскромніші, власні дитячі думки – все це створює атмосферу радості, формує особистість, виховує людяність, стимулює розвиток творчих здібностей. Виконання творчих завдань художньо-естетичної спрямованості передбачає комплексне використання таких видів мистецтва, як музика, література, образотворче мистецтво. Така організація навчання допоможе подолати однобокість і фрагментарність мислення, сприятиме емоційному розвитку молодших школярів.

Прослухавши музичний твір «Хвороба ляльки» П. І. Чайковського, можна запропонувати дітям відповісти, який колір найбільше підходить до цієї музики: рожевий, чорний, зелений, червоний чи якийсь інший і чому? Це завдання допоможе дитині свідомо звернути увагу на зв'язок кольору, засобів художньої виразності з характером образу, створеного композитором.

Завдання «намалювати» музику можна запропонувати після прослуховування музичного твору. Наприклад, після слухання у 2 класі «Камаринської» М. Глінки запитати «Хто міг танцювати цей танок? Намалюйте різних танцюристів, що молодечо витанцювують камаринську».

Прослухавши музичний твір Е. Гріга «У печері гірського короля», варто запропонувати намалювати й розповісти, що діється у печері. Чому музика звучить спочатку тихо, а потім – голосніше, змінюються динаміка й темп? Це завдання дає змогу учням звернути увагу на виражальні засоби в музиці та живописі.

На одному уроці можна запитати у дітей: «Коли композитор створює музику, чи думає він, яким інструментам доручити її виконання?» Щоб допомогти дітям розібратися у цьому питанні, доцільно, на наш погляд, запропонувати їм послухати п'єсу, де є елементи зображальності, й подати їх на різних інструментах. Аби діти краще запам'ятали назви музичних інструментів та особливості їх звучання, можна використати казки: «Нічна симфонія», «Музика-чародійник», «Як дзвенять сніжинки», «Хто що співає?», «Скрипка, Бубон і Сопілка», «Музична канарка», «Таємничі співці» та ін.

Щоб перевірити, чи запам'ятали діти назви музичних інструментів і їхні особливості, учитель пропонує загадки, які можна доповнити кольоровими малюнками.

На уроках музики широко використовується інтегрований підхід. Література, поезія, твори образотворчого мистецтва, пластичної діяльності сприяють формуванню у дітей не тільки навичок музичної діяльності, а й розвивають музично-творчі здібності. З метою засвоєння музичних знань можна запропонувати такі цікаві творчі завдання: прослухані музичні твори віднести до одного із трьох китів (жанрів) музики; намалювати ілюстрації до дитячих казок; передати за допомогою рухів, жестів, пантоміми, танцювальних рухів характери героїв казки, персонажів картини, образів програмної музики; відповідно до характеру музичного

твору намалювати: кита, що марширує (сумний, веселий); кита, який танцює (український, грузинський танець); кита, що співає пісню (українську народну, польську, естрадну сучасну); придумати казку про музичні звуки, музичні інструменти, записати її на аркуші паперу й оформити кольоровими олівцями й акварельними фарбами; графічно зобразити мелодичний рисунок, передати лініями характер руху мелодії (плавний, стрибкоподібний), напрям руху мелодії (вгору чи вниз), дібрати до мелодії відповідні за характером лінії-образи («лінію-пружинку», «лінію-хвилю», «лінію-зигзаг», «лінію-пунктир»); запропонувати музичні твори, які можна використати для супроводу казкового сюжету; виготовити казкові атрибути для інсценізації казки; продекламувати вірш про дощик із різними мовними інтонаціями (радість, захоплення, подиву, жалю, прохання, вимоги), додаючи ритмічний супровід; дібрати кольори, відповідні музичним тембрам, образам і настроям; створити мелодію (чи речитатив) до вірша або фрагмента літературного твору (за інтонаціями-підказками або в заданому жанрі, розмірі); написати вірші до музики, творів-вражень про музику; написати оповідання про любов українського народу до пісні; виліпити із глини, пластиліну персонажів музичних казок, п'єс, пісень; створити ескізи костюмів для дійових осіб опер, балетів.

Висновки. Творчі завдання на уроках музики сприяють загальному творчому розвитку особистості, що, у свою чергу, виховують чуйність, художню уяву, спостережливість, образно-асоціативне мислення, активізують пам'ять, інтуїцію, формують внутрішній світ дитини. Практика музичного виховання показує, що діти здатні до продуктивної творчості, в якій проявляються ті чи інші здібності дитини, її нахили та інтереси.

Людина, що володіє постійним і усвідомленим інтересом до творчості, вмінням реалізувати свої творчі можливості, більш успішно адаптується до умов, що змінюються, і вимог життя, легше створює свій індивідуальний стиль діяльності, більш здатна до самовдосконалення, самовиховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. Т. В. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1140 с.
2. Рубінштейн С. Л. Основи загальної психології. Москва, 1973. 556 с.

REFERENCES

1. Velykyj tлумachnyj slovnyk suchasnoyi ukrajin'skoyi movy [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian], 2004, 1140 p. [in Ukrainian].
2. Rubinshtejn S. L. Osnovy zagal'noyi psykholohiyi [Fundamentals of General Psychology], 1973, 556 p. [in Russian].